

Parlem en llatí? Més aviat en poti-poti

«Podem dir que el basc té més de sis mil anys, o que el xinès també es compta per mil·lennis. Però de fet si els parlants d'avui poguessin sentir un avantpassat tan remot, no l'entendrien pas més que nosaltres a un pastor indoeuropeu»

Imaginem-nos per un moment que venim d'una cultura sense tradició escrita. O encara millor: d'una cultura amb una tradició escrita molt poc vinculada a la reproducció dels sons de la parla, com ara l'escriptura xinesa, la maia o la de l'antic Egipte. Podria ser que, si aquest fos el cas, d'aquesta manera que parlem, en comptes de dir-ne 'català' en diguéssim 'llatí'.

Sona estrany, certament. Ens sembla tan evident que el català és totalment diferent del llatí! Encara més. En general tenim la impressió que el català té uns límits ben clars, que podem distingir sense cap dificultat què és i què no és català. Però això és només una il·lusió construïda per la normativització i bàsicament fixada en l'escriptura.

Les llengües normativitzades compten amb autoritats competents que decideixen què és legítim i què no ho és, i unes institucions que s'encarreguen de difondre-ho i de reproduir-ho. Les paraules, com les persones, passen a tenir passaport. Les paraules que han nascut a fora s'han d'esperar que els atorguin el permís de residència i la nacionalitat. Moltes no s'acclimaten i no es queden. Moltes altres sí, i al cap de poc ja ningú no se'n recorda quan van arribar ni d'on venien.

És el cas dels termes de la fantàstica sèrie ['Viatjar de paraula'](#) que Martí Crespo publica aquest agost a VilaWeb. Termes de llocs remots com *biquini*, que fa poc que va arribar però ja està ben aclimatada. O com *préssec*, que és una immigrant persa que fa molt més temps que és aquí (ve del llatí *Persicum*, gentilici de Pèrsia manllevat del grec, que el va manllevat del persa antic) que moltes que presumeixen de pedigrí llatí o grec, però de fet com qui diu acaben d'arribar, com *hipopòtam* (per escrit no surt fins al segle XX, de la mà de Narcís Oller).

Totes les llengües estan farcides de termes manlevats d'altres llengües. No hi ha llengua al món que no sigui una bona barreja, igual que no hi ha poble al món que no sigui un aiguabarreig. El manlleu és un dels recursos més importants que tenen les llengües per adaptar-se a nous temps i noves realitats. Alhora, però, no hi ha llengua que no sàpiga reciclar recursos que ja té, amb el mateix objectiu: adaptar-se, renovar-se, explicar-se.

Si diem que en unes altres circumstàncies podríem creure que encara parlem llatí és perquè, malgrat els nombrosíssims manlleus i les enormes transformacions gramaticals sofertes, és ben sabut que una part molt important del que diem té arrel llatina. El llatí, és clar, també tenia un bon grapat de manlleus d'una banda (molts, del grec), i moltes paraules heretades d'un ancestre, que ningú sap del cert com era però que –gràcies a la comparació entre moltes llengües que en vénen i que sí que se sap com són– s'ha pogut reconstruir parcialment. És el

famós indoeuropeu, o més ben dit, protoindoeuropeu: una llengua suposadament parlada cap a sis mil anys enrere en algun lloc entre el mar Negre i el mar Caspi, banda nord, per un poble ramader que coneixia la roda, menjava mel i bevia llet de vaca, hi manaven els homes i sembla que els agradava molt de viatjar (l'avantatge de tenir bestiar és que et pots endur la teca allà on vas). Aquest poble es va escampar per tot Europa i mig Àsia i a la llarga va aconseguir sobreposar-se a totes les llengües precedents en un enorme territori. A Europa, amb una sola excepció: el basc (les llengües actuals que no en descendeixen, com l'estonià, l'hongarès, el sami o el turc, van arribar més tard).

Del protoindoeuropeu creiem saber-ne una bona colla d'arrels (per bé que, cal recordar-ho, es tracta d'una reconstrucció a partir de llengües molt posteriors i mai no es podrà saber del cert si realment algú va dir mai aquestes paraules). Termes de parentiu com **bhrater-* ('germà') o **p?ter-* ('pare'). Parts del cos com **kaput-* ('cap') o **kerd-* ('cor'). Aliments com **melit-* ('mel'). Un color, **reudh-* ('vermell'). Animals com **ekwo-* ('cavall'). Elements com **akwa-* ('aigua') o **aues-* ('or'). O estats com **dyeu-* o **dei??-*, que vol dir 'brillar', i per extensió 'cel' i al capdavant 'déu'. És l'origen de les paraules Zeus i Júpiter: en llatí aquest suposat **dyeu-* dona *lus*, al qual s'afegeix *pater*, *lus-pater*, *lupiter*, 'el pare del cel' o 'Déu pare'.

Com es pot veure, alguns dels mots indoeuropeus han transitat pels segles (sempre presumptament) sense canviar gaire, com l'aigua, que pràcticament es diu igual en llatí, i continua molt reconeixible en català (no es pot dir el mateix del francès *eau*). *Mel* també és fàcilment identificable, com *pare*. El cas de *germà* és molt interessant, perquè la versió indoeuropea s'assembla molt a *frare* (i a l'anglès *brother*), però no gens a *germà*, que ve d'un altre lloc però també té una arrel indoeuropea, **gene-*, 'engendrar'.

El cas de *germà* ens permet justament de veure algun exemple d'aquesta creativitat que tenen les llengües per a reciclar recursos. Aquest **gene-* protoindoeuropeu ha engendrat *engendrar*, i *gen* i *genètica*, però també *benigne* ('ben engendrat'), *cognat* ('nascut juntament'), *generar* ('fer néixer'), *general* ('de tot gènere o classe'), *generós* (inicialment, 'de bon naixement', 'de casa bona'), *genocidi* ('assassinat d'un poble'), *indígena* ('nascut a l'Índia'), *homogeni* ('del mateix naixement', 'de la mateixa classe'), *genú* (originalment, 'innat, natiu') i moltes altres com *gendre*, *genealogia*, *cosmogonia*, *gentil*, etc. etc. Algunes d'aquestes paraules ja vénen directament del llatí i en certs casos els hem ampliat o canviat el sentit. Altres són llatínismes moderns, que s'han anat a buscar per donar nom a coses noves, cosa que la ciència fa sovint.

Però potser encara més curiós és que moltes de les (presumptes) paraules indoeuropees que encara avui es diuen en català –convenientment canviades, a vegades fins a fer-se difícils de reconèixer– en realitat són tan manlleus com els arabismes. És a dir, no han fet el llarg viatge espacial i temporal fins a arribar al Laci i d'aquí escampar-se per la Mediterrània amb l'Imperi Romà, escombrar les llengües ibèriques (res a veure amb el protoindoeuropeu) que es parlaven per aquests verals i plantar-se gairebé intactes en el català del segle XXI. Al català del segle XXI hi són, però la ruta que han seguit és més entortolligada. Vaja, que s'han entretingut en algun lloc o bé han fet unes quantes voltes abans de venir.

Per exemple **ghos-ti* en protoindoeuropeu voldria dir 'estranger' i 'hoste', i d'aquí ve encara

la paraula catalana, via llatí, i també *hospital* ('lloc on s'hostatja'), *hostal* (que ja ha perdut una síl·laba però és el mateix mot) i *host* (al començament, 'exèrcit enemic') o *hostil*. Però en canvi *hotel*, que també ve del mateix, no va arribar al català via els parlants de llatí vulgar, sinó a través del francès, molt més tard, a començament del segle XX.

Més voltes va donar la paraula *alfals*. Aquí hi va arribar a través de l'àrab andalusí *al-fá?fa?*, però l'àrab, que com l'iber no té res a veure amb l'indoeuropeu, l'havia manllevat del persa antic –aquest sí indoeuropeu– **aspa-sti*, paraula formada per **ekwo-* (cavall) i **ed-* (que desemboca en l'anglès *eat*, l'alemany *essen* o el llatí *edere*, que amb la preposició *cum* ha acabat en el castellà *comer*, *menjar*, en canvi, ve d'una altra llatínada). Sembla mentida, però **ekwo* es transforma en **aspa* a Pèrsia, i en *?????* o *hippos*, a Grècia (i d'aquí agafem *hípic*, *hipòdrom*, etc.).

La paraula *mel* sí que presumptament la tenim de manera continuada des de fa sis mil anys. Però en canvi *melmelada* també ha fet alguna volta. Aquí hi arriba del gallec medieval (*marmelada*, que vol dir 'dolç de *marmelo*', és a dir, de codony), vinguda del llatí *melimelum*, 'fruita de mel', un manlleu del grec *?????????* o *melimelon*, que ajunta l'arrel protoindoeuropea de *mel* amb una altra probablement de la llengua que el grec va substituir, *?????* o *melon*, 'poma' i també 'fruita' en general (d'aquí ve també el *meló*).

De tot plegat, dues idees. Repetim la primera: no hi ha llengua que no sigui un poti-poti, i el manlleu és tan o més natural i tan o més freqüent que la continuïtat. I a vegades el que sembla de tota la vida és manllevat i al contrari.

La segona: que les llengües no són més o menys antigues. El que és més o menys antic són els noms de les llengües, que ho són perquè es corresponen amb la consciència dels parlants. Podem dir que el basc té més de sis mil anys, o que el xinès també es compta per mil·lennis. Però de fet si els parlants d'avui poguessin sentir un avantpassat tan remot, no l'entendrien pas més que nosaltres a un pastor indoeuropeu.

Això no vol pas dir que les etiquetes que posem a les llengües no siguin importants, o no tinguin res a veure amb la realitat. De fet, en són molt, d'importants. Hi ha gent que diu que parlem per comunicar-nos. És com dir que mengem per alimentar-nos o que ens vestim per no passar fred. No és cap mentida, és pitjor, és una mitja veritat que desenfoca i distorsiona completament el fenomen. Si inventessin una pastilla amb tots els nutrients necessaris d'una dieta equilibrada i només s'hagués de prendre quan et lleves, a moltíssima gent li semblaria que la vida ha perdut molta gràcia.

Amb la llengua igual. La llengua és un tret d'identitat, un element clau de socialització, un recurs estètic... Parlem per crear, mantenir o trencar vincles, per reconèixer-nos i reconèixer altres persones, per divertir-nos, per fer mal... Parlem fins i tot perquè no ens entenguin, a vegades. La llengua és també –com ho sabem!– una arma política. Que el govern xinès estableixi que el que es parla tradicionalment a Xangai o a Hong Kong són dialectes del xinès –o que és una llengua mil·lenària– no és pas gens innocent. Tant se val que a Pequín no els entengui ningú.

Pere Comellas (Grup GELA)